

**VARFÖR JUST HAN?
BERÄTTELSEN OM GUSTAV VASA
OCH HANS TID**

Till Liliana

HERMAN LINDQVIST

Varför just han?

BERÄTTELSEN OM GUSTAV VASA

OCH HANS TID

Albert Bonniers Förlag

www.albertbonniersforlag.se

Andra tryckningen

© Herman Lindqvist 2023

Bildredaktör Susanna Mälarstedt

Grafisk form Kerstin Hanson

Omslagsbild Målning av Lorens Pasch d.y.,

ca 1768, foto: Nationalmuseum

Tryck Livonia Print, Lettland 2023

ISBN 978-91-0080007-9

Innehåll

FÖRORD 7

KUNGEN RIDER IN 9

SAKTA VAKNAR STOCKHOLM TILL LIV IGEN 19

VEM VAR GUSTAV ERIKSSON? 33

SVERIGE BEFRIAS

– MEN GUSTAV INTE DEN ENDE LEDAREN 49

ETT ANNAT SVERIGE 89

VAR SKA HAN BÖRJA? 117

DALJUNKERN OCH UPPROREN I DALARNA 132

HOTEN FRÅN SMÅLAND OCH VÄSTERGÖTLAND 155

GUSTAVS SNABBRESA TILL FINLAND 161

KATARINA AV SACHSEN-LAUENBURG

– GUSTAVS FÖRSTA DROTTNING 164

KLOCKORNA KLÄMTAR I DALARNA 173

SALA SILVERGRUVA – GULD FÖR KUNGEN 181

GUSTAVS UPPSKJUTNA HIMMELSFÄRD

– BRYTER MED LÜBECK 187

PRAKTFULLASTE HOVET –	
MARGARETA LEIJONHUFVUD NY DROTTNING	195
DRINKARE OCH ÖLEHUNDAR I KUNGENS KANSLI	216
MODERNÄRINGEN SOM LANDSFADERN	
– BEHÄRSKADE BÄST AV ALLA	225
NILS DACKE – SOM KUNDE HA	
SLITIT SÖNDER RIKET	245
GUSTAV TAR KONTROLLEN	
– LÄGGER GRUNDEN FÖR FOLKHEMMET	270
KATARINA STENBOCK	
– DEN TREDJE VASA-DROTTNINGEN	277
GUSTAV I FINLAND	287
HISTORIEN SKA SKRIVAS – MEN AV VEM?	297
EN KATASTROF	
– SKULLE BLI STÖRSTA FAMILJELYCKAN	312
SLUTET NÄRMAR SIG –	
GUSTAVS SISTA FRAMTRÄDANDE	325
EPILOG	336
LITTERATURLISTA	340
BILDFÖRTECKNING	342
PERSONREGISTER	343
BÖCKER AV HERMAN LINDQVIST	352

Förord

I år är det femhundra år sedan den tjugosjuårige Gustav Eriksson, med en vasa i sin sköld, valdes till kung och kunde rida in i det befriade Stockholm. Historieskrivningen har skapat en bild av Gustav Vasa, en bild som generationer av svenskar har vuxit upp med, att han var en nästan förutbestämd, självklar och överlägsen regent, rikshushållare och landsfader – mannen som på många sätt lade grunden till det moderna Sverige.

Men i själva verket var ingenting givet då Gustav red in. Problemen var otaliga. Han var starkt ifrågasatt, hans ställning ständigt hotad. Historien om Gustav Vasa kunde ha blivit mycket kort.

Med de danska ockupanternas uttåg och Gustavs intåg i Stockholm inleddes samtidigt nedräkningen till ett av den svenska historiens mäktigaste jubileum. Det är nu femhundra år sedan en utländsk fiende kunnat ockupera eller invadera den svenska huvudstaden. Ingen annan huvudstad i Europa har en så lång fredsperiod. Och den började med Gustav Eriksson.

I den här boken vill jag visa att den Gustav Vasa som många uppfattat som den trygge landsfadern, i själva verket var en ganska skör, osäker och permanent misstänksam person, som kunde ha försvunnit ur historien på ett mycket tidigt stadium.

Henrik Lohman

Gustav Vasa på äldre dagar. Konstnären Willem Boy från Flandern skapade den här förgyllda träreliefen i slutet av 1550-talet. Här ser man kungen då han fått total kontroll över riket. Devisen i ramen lyder "Världens frälsare, bistå oss!"

Kungen rider in

De flesta av oss har en uppfattning om hur det gick till då den tjugosjuårige nyvalde kungen, Gustav Eriksson, på midsommaraftonen 1523 red in i sin befriade huvudstad Stockholm. Berättelsen har funnits i den svenska folksjälén sedan 1800-talet. Han kom på en vit, hög, grant pyntad stridshingst. Han satt stolt och rakryggad i en glänsande rustning och bakom honom kom riddare med fladdrande fanor. Framför honom, vid stadens port, stod Stockholms borgmästare bugande med stadens nycklar på en kudde.

De flesta har sett detta på Carl Larssons nära 7 meter höga och 14 meter långa och glada historiemålning som hängt på Nationalmuseum sedan 1908 och som funnits avbildad i skolböcker sedan dess. Tavlan ingår i det svenska folkets kollektiva bildminne.

Det enda felet med målningen är att inte mycket stämmer på den.

Dagens historiker, som gärna river upp väl ingrodda myter, hävdar att det inte alls gick till som på tavlan. Carl Larssons verk målades vid förra sekelskiftet och visar snarare hur konstnären och historikerna i hans samtid trodde och kanske önskade att det hade gått till.

Dock inte alla. Många ansåg att Carl Larsson var alldeles för historiskt okunnig och målningen alldeles för modern och glättig. Kritikerna menade att detta var ett tungt historiskt ögonblick och inte en rolig sida i en sagobok.

Gustav Eriksson (Vasa) red in i Stockholm vid midsommartid – om det var på midsommarafton eller midsommardagen är omtvistat. Kritikerna säger att Carl Larssons målning, som funnits på Nationalmuseums vägg sedan 1908, är alltför glättig. I själva verket gled kungen in under starkt beskydd av tyska legoknektar.

Svenska Akademiens dåvarande ständige sekreterare, Carl David af Wirsén, en man som oavbrutet verkade vara på dåligt humör, skrev: ”Mycket fick Gustav Vasa lida, av upproriska undersåtar, av sina barn med mera. Ska han nu ytterligare behöva lida genom att bli målad av Carl Larsson?”

Inte hette han Gustav Vasa heller, han som kom ridande. Inte någon gång under hela sin livstid kallades han så, skrev han sitt namn så, eller hörde det namnet uttalas. Han hette Gustav Eriksson.

Då han blev kung kallades han ”Göstaff ” eller ”Gostaff ”, som betydde ungefär Göternas stav. Det är inget urgammalt svenskt namn. En del forskare tror att namnet har nordvästslaviskt ursprung och kommer från Gostislav, där ”gosti” betyder gäst, främling och ”slav” kommer från ”slava” som betyder heder, ära, ryktbarhet. Gostislav skulle då beteckna en man som är berömd för att gästtat (besökt eller erövrat) många länder. Namnet är fortfarande populärt i Polen.

Nä, namnet Gustav Vasa (Gustaf Wasa) skapades av Gustav III tvåhundra sextio år senare. Gustav III var nämligen själv mycket stolt över att vara ”den tredje Gustaven”, efter Gustav Eriksson och Gustav II Adolf. Så stolt att han efter sin egen idé lät den tyske kompositören Johann Gottlieb Naumann, till libretto av Johan Henric Kellgren, 1787 skapa det som kom att bli Sveriges första riktiga operasuccé, *Gustaf Wasa*. Gustav blev sålunda den enda av våra kungar som fick ett efternamn. Ingen annan har det. Hans söner hette inte Erik XIV Vasa eller Johan III Vasa. Vi skriver inte heller Gustav III Holstein Gottorp, Karl XII Pfalz eller Carl XVI Gustaf Bernadotte. Inte ens i nuvarande kungens pass står familjenamnet Bernadotte. Kungar har inga familjenamn.

Dagens historiker påminner oss också om att Stockholm ingalunda var någon huvudstad vid denna tid. Alltså kunde kungen inte ”rida in i sin befriade huvudstad”.

Sverige hade vid den här tiden ännu ingen specifik huvudstad. Kungarna reste från slott till slott och med dem deras kansli och viktigaste ämbetsmän. Resandet var nödvändigt för att de skulle kunna ha kontroll över landet och fogdarna, samt på ort och ställe kunna kontrollera den skatt som betalats in, ibland in natura, oftast i silver.

Under en stor del av Kalmarunionen var Köpenhamn Nordens mest betydande stad och enda riktiga huvudstad. 1523 var Stockholm egentligen bara ett stort nedslitet välbefäst slott, snarare borg, med kringliggande bebyggelse, en plats varifrån man kontrollerade den viktiga handeln med järn och koppar från Bergslagen. Officiellt blev Stockholm inte huvudstad förrän mer än hundra år senare, 1634. Då hade Gustavs sonson, Gustav II Adolf, gjort Sverige till en stormakt vid Östersjön, barnbarnsbarnet Kristina var barnregent och landet styrdes med stadig hand av Axel Oxenstierna.

Men hur var det egentligen? Var det på midsommaraftonen den 23 eller på midsommardagen den 24 juni som Gustaf Eriksson red in?

Den vanligaste huvudkällan till detta historiska ögonblick har varit hans egen krönika, tillskriven biskop Peder Svart. Krönikören tros ha fått material och diktamen av Gustav själv. I den står det: ”Tisdagen där efter som var S. Johannis Baptiste afton red Kong Götstaff in i Stockholm genom Södre port”.

En närmare undersökning visar att midsommaraftonen 1523 verkligen inföll på en tisdag.

Ändå råder det oenighet bland etablerade historiker. Några hävdar att intåget skedde på midsommardagen den 24 juni, medan andra, till exempel Gustav Vasa-experten Lars-Olof Larsson, pekar ut midsommaraftonen. Den försiktige historiedocenten Bo Eriksson uttrycker sig i Norstedts *Sveriges Historia 1350–1600* lite svepande: ”vid midsommartid” – så har han inte låst sig vid någon dag.

Den som googlar sin historia får heller ingen klarhet, bägge dagarna förekommer turvis. Carl Larsson själv ger inget datum, han kallar tavlan bara ”Gustav Vasas intåg i Stockholm 1523”.

Den långa belägringen och den stora flykten ut ur staden gjorde nog också att stockholmarnas midsommarafton just detta år inte var som vanligt.

Den dagen hade sedan länge varit en festlig dag. Olaus Magnus skriver i sitt storverk, *Historia om de nordiska folken*, utgivet 1555, att då brukade hela befolkningen utan skillnad på kön eller ålder samlas i skaror på städernas torg eller ute på de öppna fälten för att dansa sjunga och tända eldar.

Osäkerheten om vad som hände i Stockholm och vem som gjorde vad i historien om Gustav Vasa slutar dock inte här.

Gustav såg inte ut på det sätt som han beskrivits i krönikor och målats på tavlor. Modern skelettforskning visar att kungen varken var stor eller kraftig, utan bara 173 cm lång. Han hade inte det ståtliga, karismatiska utseende som porträtten från hans tid vill framhäva. Hans panna var i själva verket kort och sluttade bakåt. Han hade ett markerat underbett. Näsan var lång och smal, håret rödblont.

De första årtiondena som kung hade han varken skägg eller långt hår. Han hade en pagefrisyr och var renrakad. Det kan man se på de första mynt han lät prägla. Det sista med det utseendet är en silverdaler från 1534. Mynten är våra äldsta bevarade porträtt.

Det enda som alla nutida historiker är överens om är att Gustav Eriksson, som hade en vasa i sitt vapen, valdes till kung i Strängnäs – den 6 juni 1523.

Men stämmer ens det?

Det råder nämligen oenighet även kring detta datum. Var det verkligen den 6 juni?

I unga år hade Gustav varken skägg eller långt hår. Så här såg han ut, som på silverdalermyntet från 1534. Mynten var våra första riktiga kungaporträtt.

Enligt Peder Svart, vars krönika alltså troligtvis skrevs efter kungens diktamen, skedde valet den 4 juni. Gustav borde ju veta vilken dag det var eftersom kungavalet måste ha varit den största dagen i hans unga liv.

Den samtida biskopen Hans Brask däremot menar att valet skedde den 7 juni.

Munkarna i Vadstena, som höll ordning på allt som skedde i riket, skriver kortfattat i Vadstenadiariet den 31 maj 1523: ”Samma år omkring heliga trefaldighetsfest, valdes i Strängnäs stad till Sveriges konung frejdad man Gösta Eriksson.”

Den 6 juni, står det i Riksregistraturet med tillägget ”Gudj till looff, heder oc aera”. Även staden Lübecks sändebud i Strängnäs skriver att kungavalet ägde rum den 6 juni. Lübeckaren var inte där bara för att bevittna händelsen. Det var han som regisserade allt som skedde.

Så för ögonblicket är de flesta eniga om dagen den 6 juni.

Men gick allting till som det skulle i valet?

Vi återkommer till det.

Man vet i alla fall helt säkert att Gustav red in i Stockholm. Staden hade legat under Gustav Vasas Befrielseörelsens stundtals hårda belägring i två år. Den danske befälhavaren, riddaren Henrik Slagheck och hans folk, hade lämnat slottet med flygande fanor den 17 juni medförande allt av värde de kunde bära.

Den 18 juni hölls en överlämningsceremoni i Rådhuset vid Stortorget och samma dag öppnades stadens portar. Gustav Eriksson avvaktade allt detta ombord på sitt nyinköpta fartyg, den tremastade kravellen Svanen, som låg förankrad inom synhåll från slottet.

Hans medarbetare, frälsemannen Peder Hård, hade utsetts till fogde på Stockholms slott och rest i förväg för att förbereda allt inför kungens ankomst.

Gustav kom förmodligen med sin personliga livvakt som han fått i Mora i januari 1521. ”16 smucke unge karlar, de honom tjena och på honom akta skulle”, som Peder Svart skriver i krönikan.

Denna livvakt blev så småningom Svea Livgarde som fyllde 500 år 2021, och är ett av världens äldsta nu ännu existerande livregementen, i dag med tjugoåtta segernamn på paradfanan.

Majoriteten av alla soldater som kom med Gustav var tyska legoknektar, utan dem och utan hjälpen från Lübeck hade det inte blivit något intåg. Gustav hade vid den här tiden hemförlovat bondearmén från Dalarna och andra landskap. Bara ogifta bondesoldater fick vara kvar.

STOCKHOLMS BETYDELSE

Historikerna har bara delvis rätt då de inte erkänner Stockholm som huvudstad 1523. Men i och med att Gustav Eriksson upprättar sitt kansli och inrättar sin skattkammare på Stockholms slott och bor mer där än i något annat av de viktiga slotten, ökar Stockholms betydelse år för år.

Slottet skadas allvarligt i två bränder under Gustavs tid. Den första utbröt, typiskt nog, på olycksdagen fredagen den 13 februari, 1525. Kungens våning skadades mest, Gustav förlorade nästan alla sina personliga ägodelar. Han hann bara få med sig den ”kjortel” han gick klädd i och en liten silverkanna att dricka ur, klagade han efteråt, men branden gav anledning för honom att låta bygga ut och modernisera hela slottet: Det stora tornet Kärnan höjdes. Fler lägre torn byggdes. Vallgraven förstörades och flera kungliga bostäder inreddes, kansliet utvidgades. Därmed blev Stockholms slott och staden Stockholm allt viktigare för varje år.

Gustavs söner, och i synnerhet sonsonen Gustav II Adolf och

barnbarnsbarnet drottning Kristina, gör slottet och Stockholm ännu större och finare. I staden upprättades permanenta ämbetsverk, kollegier, hovrätt, riddarhus, skolor och andra institutioner, många av dem låg i själva slottet.

Utländska ambassader etablerades och med 1634 års regeringsform blev Stockholm landets huvudstad. Allt detta började alltså med adelsmannen Gustav Erikssons intåg för 500 år sedan.

Sakta vaknar Stockholm till liv igen

År 1523 var Stockholm inte mycket att hurra för. Ute i landet hurrades det helt säkert inte alls. Förutom de som var närvarande på valriksdagen den 6 juni i Strängnäs var det ännu inte många av landets invånare som ens kände till att ett kungaval hade ägt rum, det var nästan åttio år sedan Karl Knutsson Bonde blev vald. Och ingen av regenterna i grannländerna skulle heller ha erkänt den unge adelsmannen Gustav Eriksson, en icke kunglig upprors man, som Sveriges konung.

Ute i Europa var det inte många som hört talas om att det nu fanns ett fritt kungarike i norr som hette Sverige. Det svenska riket med Finland hade sedan slutet av 1300-talet varit en del av Kalmarunionen, och helt dominerats av kungarna av Danmark.

Allt detta låter inte som en särskilt lovande början på vad som skulle bli regentskapet för den kanske mest framgångsrike monarken i Sveriges historia. Den nyvalde kungen hade långt ifrån riket i sin hand. Alla slottsherrarna i den östra riksdelen, Finland, var fortfarande lojala med den danska kungen, liksom herrarna på Kalmar slott och slottet i Älvsborg. I synnerhet herren till Visborg i Visby. Gotland kontrollerades av den danske sjökrigaren och äventyraren

Søren Norby, som flera gånger under belägringen hade lyckats leverera proviant och nya soldater till danskarna i Stockholm.

Det fanns andra, lika ambitiösa och maktsugna svenska adelsmän som kunde ha blivit den nye kungen, och alldeles utanför Sveriges gränser fanns andra som också planerade en framtid på Sveriges tron. Det var inte ens givet att Kristian Tyrann var bortjagad för alltid. För just nu, sommaren 1523, var det två danska kungar som kunde dyka upp i Stockholm. Kristian II, ”tyrannen”, var visserligen avsatt och i landsflykt i Nederländerna där svågerns familj bodde, men i full färd med att planera sin återkomst till makten hos sin svåger, den tysk-romerske kejsaren Karl V.

Danmark hade fått en ny kung, Kristians farbror, Fredrik I, hertig av Holstein, greve av Oldenburg, som också gjorde sig klar för att rycka in i Sverige och återta Stockholm. Han hade skickat ett brev, för säkerhets skull adresserat till ”den som befälet haver i Sveriges rike”. Exakt vem som hade befälet sommaren 1523 var nämligen lite oklart utanför Sveriges gränser. Gustav Eriksson kunde inte vara säker på att behålla kungatiteln utan strid. Kampen mot honom, både inom och utanför landets gränser, var redan i full gång. Ja, han hade starka fiender inom kyrkan, hos frälset, och bland de höga herrar som red in i staden bakom honom i festtåget. Alla avvaktande ögonblicket då det skulle kunna bli deras tur.

Den nyvalde kungen hade inget riktigt kansli, arkiv eller några diplomater – inga kompetenta ämbetsmän. Hans kassakista var inte bara tom, den var på kraftigt minus, lånen och skulderna var tunga. Staden Lübecks representanter fanns redan pockande och krävande inne i slottet, ivriga att få tillbaka de pengar de lånat ut. De hade fakturor på ”fartyg, bössor, värjor, harnesk och annat krigsbehör, legosoldaters löner, mat och förnödenheter”.

Den största posten gällde tio krigsskepp med välutrustade tyska